

LỄ HỘI MĂNG HOA CỦA NG-ỒI LA HA (BẮN LỢT, XÔNG ONG, HUYỆN MƯỜNG LA, TỈNH SƠN LA)

VŨ THỊ QUYÊN

Lễ hội Măng Hoa, tiếng La Ha là *pang a nưn ban*. Đây là lễ hội quan trọng trong năm của ng-ời La Ha ở bản Lót (xã Xông Ong, huyện Mường La, tỉnh Sơn La) đ-ợc tổ chức vào mùa măng mọc, khi có những cơn m-a đầu mùa - thời điểm bắt đầu một vụ gieo trồng. Lễ hội đ-ợc tổ chức 4-5 năm một lần và diễn ra trong 3 ngày. Ngày tổ chức do thầy cúng chọn, trên cơ sở dựa vào điều kiện thiên nhiên, thời tiết và lịch sản xuất. Sau khi chọn đ-ợc ngày lành tháng tốt, thầy cúng thông báo cho dân các bản, chính quyền sở tại, anh em họ hàng trong vùng biết để mọi ng-ời đến góp vui.

Để lễ hội diễn ra tốt đẹp, ng-ời ta phải chuẩn bị đầy đủ cả về vật chất lẫn tinh thần hàng tháng trời, có khi cả năm. Việc chuẩn bị l-ong thực, thực phẩm, vật dụng sử dụng trong thời gian diễn ra lễ hội là công việc của thầy cúng và toàn thể bà con dân bản. Những loại l-ong thực, thực phẩm gồm có: lợn, gà, vịt, cua, cá, trứng gà, bánh ch-ng, bánh tét, khoai sọ, bí đỏ, măng (*nưn* - măng đắng, măng chua), r-ọu trắng, r-ọu cần, gạo nếp, mía, lá đu đủ, chuối, nồn chuối, hoa chuối, gia vị (ớt, tỏi, gừng), rau các loại (rau má, rau ban, rau cải, rau chát, rau thối- *công hạc*, rau vả, rau húng, rau thơm)... L-ong thực, thực phẩm đ-ợc chế biến thành các món ăn truyền thống qua các cách thức nh-: luộc, n-óng, nấu canh... để phục vụ cho việc cúng lễ và thết đãi bà con dân bản, những ng-ời đến dự lễ hội.

Cùng với việc chuẩn bị l-ong thực, thực phẩm, họ còn phải chuẩn bị một số vật dụng phục vụ lễ hội nh-: cây hoa thần, 2 chiếc "*lật*" (vật biểu t-ợng cho tính d-ợng), *sài môn* (những que tre có tua vải dùng để cầu m-a), 3 chum hoa *chắc chắn* (t-ợng tr-ng cho 36 con ve rừng), 1 cặp trống vuông ngũ sắc, 1 đôi trống tròn sơn xanh, đỏ; 2 quả *khòn* bằng vải nhiều màu; khăn vải; 1 đôi chim *nộc coke* bằng gỗ; 2 cặp vũ khí (súng và kiếm); 1 cây móc (*lăm mạ*) t-ợng tr-ng cho con trâu đen, 1 cây chuối (*lăm tốc*) t-ợng

tr-ng cho con trâu trắng, 2 cái cày và 2 cái bừa bằng gỗ.

Việc làm những đồ lễ trên đ-ợc phân công rõ ràng. Phụ nữ cần sự tỉ mỉ thì làm trống vuông ngũ sắc, quả *khòn*, *sài môn*; còn đàn ông làm *lật*, đẹo súng, kiếm, vào rừng lấy cây *lăm tốc*, *lăm mạ*...; các con nhang, đệ tử của thầy cúng chuẩn bị một số khăn vải trắng, *sài môn*, r-ọu cần, xôi, gà...

Ng-ời La Ha quan niệm, *Pang a nưn ban* là lễ hội cầu mùa bội thu, cây trồng, vật nuôi sinh sôi nảy nở. Lễ hội này do thầy cúng đứng ra tổ chức ngay trong khuôn viên nhà ông ta. Thầy cúng (*páu a*) cũng là ông lang, vì ông ta vừa hành nghề cúng bái vừa là ng-ời chữa bệnh cho cả bản. Chính vì vậy trong dịp lễ hội ông ta còn kết hợp với việc chữa bệnh cho những ng-ời bệnh.

Trong lễ hội, thầy cúng đ-ợc coi là ng-ời có khả năng giao tiếp với thần linh cũng nh- các thế lực siêu nhiên. Ông là cầu nối, là ng-ời truyền đạt lại ý muốn của thần linh với con ng-ời, ng-ợc lại, thông qua ông các thành viên trong cộng đồng gửi tới các thế lực đó lễ vật và những -ớc nguyện của mình. Thầy cúng không có trang phục riêng, trong buổi lễ trang phục của thầy cúng chỉ có bộ quần áo chàm, khăn đội đầu, thắt l-ng, quạt, quả nhạc của dân tộc.

Ng-ời La Ha theo tín ng-ỡng thờ cúng tổ tiên nên lễ thức đầu tiên của lễ hội *Pang a nưn ban* đ-ợc tiến hành ở nơi thờ cúng tổ tiên của thầy cúng. Trong lễ cúng này, thầy cúng trong trang phục truyền thống của dân tộc tiến hành nghi lễ mà không phải chuẩn bị bất cứ lễ vật nào. Ông là ng-ời thay mặt gia chủ, họ hàng thân thuộc "thông báo" với *páu đằm*, *mảy đằm* (tức bố mẹ, ông bà tổ tiên), về dự định tổ chức lễ hội của bản, đồng thời mời tổ tiên về dự lễ hội và phù hộ cho thầy cúng hoàn thành công việc. Sau đó là lễ cúng gọi hồn cho chủ lễ. Lễ này nhằm tạo thêm sức mạnh tinh thần cho linh hồn ng-ời chủ, bảo vệ ông ta khỏi bị ma ác, ma xấu làm hại, trong

suốt thời gian diễn ra lễ hội. Trong lễ cúng này, thầy cúng (chủ lễ đồng thời là chủ nhà) đặt một cái áo của của mình (vật t-ợng tr-ng cho nơi trú ngụ của linh hồn ông ta) vào cái mâm tròn đan bằng mây để ở giữa nhà và một con gà trống trắng còn sống. Theo quan niệm của ng-ời La Ha, gà trống trắng là con vật khi đ-ợc phù phép có khả năng tiếp xúc với thế giới linh hồn, nó vừa có thể gọi đ-ợc hồn về, vừa xua đuổi đ-ợc ma ác, ma xấu. Khi tiến hành lễ thức này, thầy cúng phải ngồi ở giữa gian thiêng, h-ớng về nơi thờ cúng tổ tiên.

Sau khi hoàn tất những biện pháp ngăn chặn ma ác và củng cố sức mạnh cho hồn chủ, thầy cúng cho phép các thành viên trong gia đình, dân bản dựng và trang trí cây hoa thân (*xăng van* hay còn gọi là *xăng bó*) ở nơi trung tâm của buổi lễ. Cây hoa thân có ba phần:

- Phần thứ nhất là tầng trên cùng, đ-ợc tính từ thanh tre ngang của khung tre lên đến ngọn. Tầng này trang trí hai cành hoa *mạ rẹ* và *po mơ* ở hai bên khung tre. Ngoài ra còn buộc đôi chim *nột coke*, con chim dán giấy màu vàng (*tun nột*), ba chùm *chắc chắn* ở cùng một bên.

- Phần thứ hai gọi là tầng giữa, đ-ợc tính từ thanh tre ngang trở xuống tới gần gốc cây hoa thân. Đây là nơi để các đạo cụ múa nh- khăn, trống tròn và trống vuông, quả *khòn*, *lật* và một số *sài môn*.

- Phần thứ ba là gốc của cây hoa thân, là chỗ để những vò r-ợu cần, súng, lá chắn, kiếm... Đó cũng là nơi xếp lễ vật của các gia đình, những ng-ời muốn đ-ợc ông chữa bệnh và các con nuôi (những ng-ời đã từng đ-ợc thầy cúng chữa khỏi bệnh).

Trong khi thầy cúng cùng một số ng-ời thân, ng-ời giúp việc dựng và trang trí cây hoa thân thì những ng-ời khác chuẩn bị lễ vật dâng cúng cho lễ cúng mời *páu đấm*, *máy đấm* (tổ tiên) và các thế lực siêu nhiên khác. Lần này, lễ cúng không diễn ra ở tr-ớc nơi thờ tổ tiên nh- lần tr-ớc mà diễn ra ở cửa sổ ma. Đây cũng là nơi sẽ diễn ra các lễ thức khác trong chu trình lễ hội.

Sau khi đã chuẩn bị xong mâm cúng, tay phải cầm quạt thầy cúng bắt đầu lễ thức. Âm điệu

trong lời khấn của thầy cúng đ-ợc thay đổi liên tục, lúc này lời khấn của thầy có thêm tiếng *pi* đều đặn theo. Đây cũng là lúc thầy bắt đầu mời các thế lực siêu nhiên. Sau khi mời tổ tiên và các vị thần linh xuống dự lễ, các gia đình trong bản mang lễ vật đến nhà thầy cúng bày d-ới gốc cây hoa thân. Những lễ vật này là của những ng-ời bệnh muốn đến nhờ thầy chữa trị và những ng-ời đã đ-ợc thầy chữa khỏi trở thành con nhang đệ tử của thầy. Nhân dịp thầy mở hội, họ vừa có nghĩa vụ, vừa tự nguyện chuẩn bị lễ vật dâng cúng để thể hiện sự tin t-ởng cũng nh- thành tâm của mình. Tùy theo khả năng của từng gia đình mà số lễ vật nhiều hay ít, chủ yếu là các sản phẩm do săn bắt, hái l-ợm nh- cá, cua, chim cu, măng v.v... Những thứ này lại đ-ợc chế biến thành các món luộc, n-ớng, nấu canh... Ngoài những lễ vật đó, họ còn mang đến những lễ vật mà họ trồng, nuôi hay làm đ-ợc nh- rau cải, bí, chuối, gà, r-ợu cần, r-ợu trắng và cả những que *sài môn* để trang trí trên cây hoa thân, khăn vải trắng và ống *bằng bu* (ống tre sử dụng trong nghi thức múa *tăng bu*).

Trong lúc mọi ng-ời đang chuẩn bị những đồ lễ do dân bản mang đến, lễ cúng tổ tiên (*páu đấm*, *máy đấm*) lại đ-ợc diễn ra một lần nữa ở bàn thờ tổ tiên. Nghi lễ lần này rất trang trọng và thịnh soạn. Lễ vật có gà luộc (đầy đủ lòng, mề), một bát canh cá, hai gói xôi và r-ợu... Để thêm phần linh thiêng, chủ nhà mời một thầy cúng khác đến giúp gia đình làm lễ.

Cùng lúc đó, d-ới gốc cây hoa thân, ng-ời ta cũng bày một mâm cúng thịt gà luộc (để nguyên cả con), cá n-ớng, xôi, mía, muối ớt, chuối, bí đỏ luộc, lá rau rừng, củ sả... Lễ này cũng do một thầy cúng khác đảm nhiệm. Ông ta khấn mời tổ tiên các hộ gia đình, các vị thần linh của bản, các linh hồn lang thang về tụ họp bên cây hoa thân.

Sau khi mời cơm tổ tiên, thầy cúng đến mở một vò r-ợu cần d-ới cây hoa thân. Vò r-ợu này cắm ba cần, một cần ngắn h-ớng lên trời, thầy cúng cầm hai cần còn lại vít xuống và khấn mời các thần linh ném vò r-ợu đầu tiên. Mời r-ợu xong cũng là lúc các mâm lễ của gia đình thầy cúng và các hộ gia đình trong bản đã đ-ợc bày biện d-ới gốc cây *xăng van*. Các mâm lễ lúc này

có 2 con lợn luộc (mỗi con gồm đầu, đuôi, chân và một phần thịt t-ong tr-ng cho một con lợn hoàn chỉnh); măng đắng luộc, bánh tét, khoai sọ luộc; mía (đ-ọc chặt thành từng giống); cua luộc cả con (loại cua sống ở suối, có vỏ cứng); cá n-ống; lá đu đủ luộc; hoa chuối; canh cá nấu măng, cơm nếp, muối ớt, chuối, lòng lợn thái thành từng đĩa, gà (n-ống hoặc luộc), r-ọu cần, r-ọu trắng... Các mâm cúng đ-ọc bày theo từng hộ, mỗi mâm đ-ọc đặt kín bằng lá chuối, cúng đến mâm nào thì bỏ lá chuối của mâm đó ra. Lúc này, mâm cúng ở cửa sổ nhà thầy cúng cũng đ-ọc bỏ sung thêm một nải chuối, 4 con cua n-ống, 2 cái bánh tét, nanh hoặc vuốt thú rừng, một cái khăn trắng và đồ dùng riêng của thầy cúng.

Sau các lễ cúng trên, lễ cúng cơm các vị thần bảo hộ bản, các *cái dạ* (*kà dạ*) và linh hồn của con ng-ời đ-ọc bắt đầu. Cũng nh- nhiều dân tộc khác, ng-ời La Ha quan niệm, con ng-ời có hai phần chính là linh hồn và thể xác. Nếu linh hồn bị suy yếu thì con ng-ời sẽ ốm đau, bệnh tật. Vì thế, vào dịp này họ phải dâng lễ vật cho các thế lực siêu nhiên. Lễ vật có đồ ăn, thức uống, tiền bạc và những bùa phép trừ tà nh- lửa, con dao, răng thú hay vuốt thú... Với các lễ vật này, thầy cúng mong các thế lực thần bí nói trên không làm hại đến con ng-ời, vật nuôi và cây trồng. Bằng cách này, mà con ng-ời ở đây tìm thấy sự bình ổn trong tâm linh.

Tiếp theo lễ cúng thần linh, thầy cúng chuyển sang công việc chữa bệnh cho những ốm đau trong thôn bản và các nơi khác đến dự lễ hội. Trước khi thăm khám cho các "con bệnh", thầy cúng làm một số động tác có tính chất ma thuật nhằm tăng sức mạnh tinh thần của bản thân, đồng thời trấn áp các thế lực xấu đang rình rập xung quanh. Thầy cúng thể hiện phép thuật nh- nuốt lửa (dùng một bó h-ong và một ngọn nến đang cháy đ- a vào mồm khi rút ra thì lửa đã tắt), rửa mặt bằng n-ớc ớt cay...

Sau những biểu diễn có tính ma thuật, thầy cúng bắt đầu thực hiện việc tìm đoán và chữa bệnh cho những ng-ời ốm. Một trong những cách chẩn đoán bệnh phổ biến là ném những món ăn từ lễ vật dâng cúng mà ng-ời bệnh mang tới. Theo cách này, thầy cúng lấy một cái đĩa

chọc vào các món ăn đ- a lên ngửi, hoặc ăn thử một số món trong mâm lễ để tìm ra nguyên nhân gây bệnh.

Khi phát hiện ra bệnh, thầy cúng sẽ xác định loại ma làm hại và gây bệnh, từ đó có cách thức cúng và chữa bệnh. Mỗi loại ma (*phi*) có một bài khấn riêng, tùy từng loại *phi* mà ông ta sẽ khấn nh- thế nào. Ví dụ, nếu bệnh là do *phi khuông* (ma thiêng, ma cấm) gây ra thì phải khấn bài *phi khuông*. Bên cạnh đó, đối với mỗi loại bệnh, thầy cúng có cách chữa trị riêng, nh- ng ph-ong thuốc giúp thầy chữa khỏi bệnh là r-ọu ở gốc cây hoa thần và bùa chú. Một trong những cách chữa trị là lấy bùa chú đ-ọc ban phép ở gốc cây hoa thần đeo lên cổ ng-ời bệnh. Đồng thời cho ng-ời ốm uống r-ọu cúng thần linh để cho linh hồn của họ khoẻ mạnh trở lại. Ng-ời La Ha tin rằng, với sự giúp đỡ của thần linh cũng nh- tài chữa bệnh của thầy cúng thì mọi bệnh tật đều đ-ọc chữa khỏi.

Sau một loạt các điệu múa, trò diễn, thầy cúng lại trở về với vai trò chữa bệnh của mình. Đối với những ng-ời bị bệnh nặng không thể trực tiếp đến để thầy khám đ-ọc thì ng-ời nhà bệnh nhân có thể mang đến một ít lễ vật và quan trọng nhất là chiếc áo của ng-ời bệnh. Thầy cúng sẽ xem xét kỹ chiếc áo và ném lễ vật mà họ mang đến để tìm ra nguyên căn của bệnh để có cách chữa trị thích hợp.

Lễ hội Măng Hoa (*Pang a nưn ban*), ngoài các "lễ" và khám chữa bệnh còn có "hội" là các điệu múa, trò chơi, trò diễn. Trong các điệu múa, trò diễn, trò chơi, thầy cúng cũng đóng một số vai nh- con hổ, con khỉ, con ma cãng cói, con nhím, ng-ời mù, ng-ời bị bệnh b-ớu cổ, ng-ời bị tật ở chân, giả làm phụ nữ, ng-ời gàn dở hay thẳng nhại, bà già đuổi chim, ng-ời vừa cầm vừa điếc... Kết thúc một trò diễn, bao giờ thầy cúng cũng trở về mâm lễ ở cửa sổ ma để làm lễ và xin thần linh thêm sức mạnh để vào một vai diễn mới. Ngoài những trò diễn, thầy cúng còn tham gia vào một số trò chơi, điệu múa cùng với dân bản và các con nuôi nh- múa đồ ống (*tăng bu*), ném còn. Khi tham gia các trò chơi, điệu múa ông ta không còn vai trò thầy cúng mà trở thành các vị thần linh, các thế lực siêu nhiên xuống tham gia cùng dân bản. Điều này muốn thể hiện

sự cao tay của thầy cúng là có thể “mời” đ-ợc cả những thế lực siêu nhiên về dự lễ hội.

Phần hội còn bao gồm một loạt các trò diễn, th-ờng là mô phỏng lại các hoạt động kinh tế nh- cày bừa, săn bắt, hái l-ợm; các điệu múa có tính chiến đấu nh- múa kiếm, múa lật (múa sinh thực khí), các điệu múa cầu m- a (múa *tăng bu*, tế n-ớc giả m- a),...

Không gian trong ngôi nhà của thầy cúng, trong suốt thời gian diễn ra lễ hội, cũng trở nên linh thiêng. Trung tâm của không gian ấy là cây hoa thân (*xăng van*), đ-ợc coi là cầu nối giữa con ng-ời và thần linh. Mọi hoạt động diễn ra trong không gian này đều đ-ợc thiêng hoá. Ngay cả đối với đồ ăn, thức uống cũng không nh- ngày th-ờng mà đã đ-ợc phủ lên đó lớp áo thiêng liêng, đó là thức ăn dâng lên các vị thần linh và tổ tiên. Đ-ợc h-ởng lễ vật là vinh dự của ng-ời dự hội vì nh- vậy là đã đ-ợc thần linh và tổ tiên ban "lộc". Lúc này, họ đ-ợc các thế lực siêu nhiên bảo vệ, chở che. Những ng-ời tham gia lễ hội, cũng không phải là con ng-ời ngày th-ờng mà là những ng-ời đang tham gia vào các hoạt động linh thiêng ấy.

Cuối buổi lễ, thầy cúng kết thúc công việc chữa bệnh của mình. Bên mâm cúng ở cửa sổ ma, ông đọc lời khấn cảm tạ tổ tiên và các vị thần linh đã phù hộ cho lễ hội *Pang a nụn ban* diễn ra một cách tốt đẹp, đồng thời tiễn đ- a linh hồn tổ tiên và các vị thần linh về thế giới bên kia.

Nh- vậy, lễ hội *Măng Hoa* chính là dịp để mỗi ng-ời dân cầu mong cho mình và gia đình đ-ợc khoẻ mạnh, cho mùa màng t-ơi tốt, cây trồng vật nuôi đ-ợc sinh sôi nảy nở. Để đạt đ-ợc mục đích đó, trong phần lễ, ng-ời ta phải cầu viện sự giúp đỡ của tổ tiên và các thần linh. Nhờ tổ tiên và các vị thần linh xua đuổi đ-ợc những thế lực làm hại con ng-ời, gia súc, mùa màng. Bằng lời khấn, âm nhạc, thức ăn, đồ uống và những trò chơi, trò diễn, điệu múa, con ng-ời muốn làm vui lòng các thế lực siêu nhiên để đ-ợc các thế lực này phù hộ, bảo trợ.

Lễ hội còn là dịp để thầy cúng phô diễn khả năng cũng nh- sức mạnh siêu nhiên của mình, đ-ợc coi là những phép thuật do các thế lực siêu nhiên ban cho. Thông qua những hoạt động có tính *saman* mà ng-ời bình th-ờng không thể làm đ-ợc nh- nuốt lửa, rửa mặt bằng n-ớc ớt..., cùng với sự giúp sức của các thế lực siêu nhiên, thầy cúng tiến hành việc chẩn đoán và chữa bệnh.

Các hình thức văn hoá trong lễ hội đều thể hiện những khát vọng của các thành viên trong cộng đồng về một cuộc sống tốt đẹp hơn, một cuộc sống mà ở đó họ đ-ợc sống sung túc hơn, khoẻ mạnh hơn, no ấm hơn. Lễ hội cũng là dịp để đồng bào h-ởng thụ và trao truyền các giá trị văn hoá của tộc ng-ời.

Tài liệu tham khảo

1. Nguyễn Chí Huyền (chủ biên), Hoàng Hoa Toàn, L-ong Văn Bảo (2000), *Nguồn gốc lịch sử tộc ng-ời vùng biên giới phía Bắc Việt Nam*, NXB Văn hoá dân tộc, Hà Nội.
2. Hoàng L-ong (2002), *Lễ hội truyền thống của các dân tộc thiểu số ở miền Bắc Việt Nam*, NXB Văn hoá dân tộc, Hà Nội.
3. Hoàng Sơn (1996), *Tìm hiểu nhạc cụ dân tộc thiểu số*, Luận án Phó Tiến sĩ nghệ thuật học, Viện Văn hoá Nghệ thuật Việt Nam, Hà Nội.
4. Sở VH TT Sơn La, Trung tâm Văn hoá Thông tin tỉnh Sơn La (2000), *Lễ hội dâng hoa măng (Pang a nụn ban)*, Báo cáo khảo tả, Tài liệu l-u tại Th- viện Viện Văn hoá thông tin, TL160/2003.
5. Trung tâm Khoa học Xã hội & Nhân văn, Viện Văn hoá dân gian (1990), *Văn hoá dân gian những ph-ong pháp nghiên cứu*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
6. Lò Vũ Vân, *Đậu Páng Á (Lễ hội cầu mùa dân tộc La Hả)*, t- liệu của Hội Văn nghệ dân gian Sơn La.
7. Viện Dân tộc học (1978), *Các dân tộc ít ng-ời ở Việt Nam (Các tỉnh phía Bắc)*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
8. T- liệu điền dã năm 2003.